

Anthony Everitt

DE GEBOORTE VAN ROME

De opkomst van het grootste
wereldrijk aller tijden

Vertaald uit het Engels door
Corrie van den Berg
en Carola Kloos

Ambo|Amsterdam

INHOUD

Voorwoord	9
Chronologie	15
Kaarten	22
Inleiding	27

I LEGENDEN

1 Een nieuw Troje	35
2 Koningen en tirannen	42
3 Verdrijving	57
4 Wat is er in werkelijkheid gebeurd?	77

II VERHALEN

5 Het land en zijn bewoners	85
6 Eindelijk vrij	95
7 Algemene staking	104
8 De val van Rome	120
9 Onder het juk	141

III GESCHIEDENIS

10 De avonturier	175
11 Nieuwe zeevaarders	206
12 'Hannibal voor de poorten!'	231

13	De vogel zonder staart	253
14	Verandering en verval	271
15	Het betoverende oosten	295
16	Bloedbroeders	329
17	Triomf en rampspoed	350
18	Nawoord	379

	Dankwoord	383
	Bronnen	385
	Noten	389
	Bibliografie	413
	Register	417

VOORWOORD

Het verval en de ondergang van het Romeinse Rijk houden historici al een hele tijd bezig; dat is begonnen met Edward Gibbon. Maar hoe is dit rijk ontstaan? Hoe wist een klein Italisch marktplaatsje aan een voorde over de Tiber de bekende wereld te veroveren? Op die vraag probeer ik antwoord te geven door iets over de opkomst van Rome te vertellen. Voor het eerst in jaren verschijnt hiermee een verhaal over de Romeinse Republiek voor de geïnteresseerde leek, voor de lezer die meer zou willen weten van de oorsprong van het Westen. Wie dieper wil graven, krijgt hiermee vast een voorproefje van de schatten die op hem liggen te wachten.

Het is zeker de moeite waard om iets van dit verre verleden af te weten, omdat de Romeinen nog altijd relevant voor ons zijn. Ze zijn nog steeds een bron van inspiratie, ze hebben ons nog steeds iets te vertellen over maatschappelijke, politieke en morele waarden. We leven in een wereld die zij gemaakt hebben.

‘Rome’ zit als het ware in onze genen. Dat blijkt alleen al uit allerlei zinswendingen die we als vanzelfsprekend gebruiken: ‘Alle wegen leiden naar Rome’, ‘Rome is niet op één dag gebouwd’, ‘Rome, de eeuwige stad’.

Om de zoveel jaar komt Hollywood met een film over die verdwenen beschaving; denk maar aan *Gladiator*, *Spartacus*, *Ben Hur* of *Quo Vadis*. De macht en de meedogenloosheid van de Romeinen boezemen ons ontzag in. Hun ‘spelen’ – het bloederige amusement waarbij gladiatoren met elkaar vochten, toegejuicht door een enorme mensenmassa – jagen ons angst aan, maar we zijn er ook door gefascineerd.

De Romeinen waren praktisch ingesteld, gericht op het construeren van

dingen. Ze waren de eersten die duurzame wegen hebben aangelegd. Ze lieten zien hoe je een comfortabel en geciviliseerd leven kon leiden in een stad – al gold dit wel voornamelijk voor de rijken.

In de samenleving draait het natuurlijk niet alleen om metselwerk. Ook op een ander gebied waren de Romeinen praktijkgericht, ze geloofden namelijk heilig in de wet. Al in de vroegste tijd begonnen ze een rechtsstelsel op te zetten, en ze zijn daar altijd aan blijven schaven. De rechtsstelsels van veel moderne Europese landen en dat van de Verenigde Staten zijn door het Romeinse recht beïnvloed.

Hoewel het Latijn als levende taal na de val van het West-Romeinse Rijk in de vijfde eeuw n. Chr. is uitgestorven, is die taal niet in de vergetelheid geraakt. Tot het Tweede Vaticaans Concilie in de jaren zestig werd de mis in de rooms-katholieke kerken opgedragen in het Latijn. Zelfs nu nog hebben bloemen en planten een Latijnse naam en bestaan er Latijnse termen voor lichaamsdelen en ziekten. De sterrenbeelden aan de nachtelijke hemel hebben Latijnse namen en herinneren aan figuren uit de Grieks-Romeinse overlevering. Amerikaanse instituties hebben vaak een naam die uit het Latijn stamt, zoals 'senaat', 'congres' en 'president'. Op het gymnasium en aan de universiteit wordt nog steeds Latijn gedoceerd. In Amerikaanse en Europese boekhandels zijn vertalingen te koop van Romeinse dichters en geschiedschrijvers.

De stichters van de Verenigde Staten van Amerika kenden hun klassieken. Ze waren geboeid door de republikeinse staatsvorm van Rome. Uit de Romeinse geschiedenis kenden ze drie bronnen van macht: het koningschap (in de Romeinse Republiek het consulaat), de oligarchie ofwel de heerschappij van een paar aanzienlijke families (de senaat) en de democratie ofwel de heerschappij van het volk (in de Romeinse Republiek de volksvergadering, die het recht had wetten aan te nemen). De stichters van Amerika ontwierpen in navolging daarvan een driedelige staatsinrichting, met een president, een senaat en een huis van afgevaardigden, waarbij de drie onderdelen elkaar in evenwicht moesten houden.

De scheppingsmythen van de stad en de verhalen over de eerste eeuwen zijn vrijwel zeker niet historisch, al geloofden de Romeinen er wel in en heeft de Europese beschaving zich er tweeduizend jaar aan gelaafd. Pas in de laatste eeuw beginnen ze uit ons collectieve bewustzijn te verdwijnen. Voor zover dit boek een doel dient, wil het een waarschuwing zijn dat we niet alles zomaar overboord moeten gooien.

In dit boek besteed ik aandacht aan de grote thema's en analyseer ik de

ontwikkeling van de Romeinse politiek, oorlogvoering en maatschappij; maar vooral vertel ik een verhaál. Ik probeer uitzonderlijke figuren tot leven te wekken – van Tarquinius Superbus tot Marius, van Coriolanus tot Sulla, van Scipio Africanus tot de Gracchi. De meest charismatische persoonlijkheid was trouwens geen Romein. Integendeel, het was de man die Rome bijna heeft vernietigd: de grote, tragische, verbitterde Hannibal.

Vaak nodigt de Romeinse geschiedenis uit tot het trekken van parallellen tussen toen en nu, maar zulke vergelijkingen zijn vaak riskant; daarom laat ik het aan de lezer over om dat op eigen kracht te doen.

De verwachtingen en de ambities van de acteurs in dit lange drama werden geschraagd door een onvergetelijke legende – het verhaal van het beleg en de plundering van Troje (of Ilium, zoals Homerus de stad noemt in zijn epos de *Ilias*), en het tragische heldendom van de jonge Griekse krijger Achilles, die gedoemd was om jong maar roemvol te sterven. Een latere Achilles, de verbluffende Alexander de Grote, heeft op zijn beurt een pad geëffend dat veel jonge Grieken en Romeinen, van Pyrrhus tot Pompeius, dolgraag wilden volgen. En iedereen was het erover eens dat Rome het herboren Troje was, dat gereedstond om zich te wreken op de Griekse overwinnaars. Met zijn inval in Italië geloofde koning Pyrrhus van Epirus – Pyrrhus was ook de naam van de zoon van Achilles – de Trojaanse oorlog over te doen, terwijl Hannibal mythische godheden als Jupiters vrouw Juno en de halfgod Hercules als wapens inzette in zijn propagandaoorlog tegen Rome.

Een hoofdrol in mijn verhaal is toebedacht aan de stad Rome zelf. De tempels, beelden, rituelen en symbolen van Rome maakten deel uit van het collectieve geheugen. De Romeinen waren gefascineerd door de historische associaties met de plekken, schrijnen, tempels en beelden van hun stad. Ceremoniële gebruiken bevatten vaak raadselachtige toespelingen op gebeurtenissen die lang geleden hadden plaatsgevonden. Het stedelijke landschap – mits goed geïnterpreteerd – was zijn eigen geschiedenisboek. Het verleden herleefde in het heden. De levenden hadden het gevoel in de voetsporen van hun roemruchte voorouders te treden; ze geloofden dat gebeurtenissen uit een ver verleden zich in iets andere vorm plachten te herhalen.

De Romeinen waren strijders die een groot deel van hun tijd besteedden aan oorlogvoeren, eerst met hun burenen in Italië, daarna met de volken aan de andere kant van de Middellandse Zee. In hun regeringsstelsel waren politiek en oorlog nauw verweven. Om aan de macht te komen moest een am-

bitieus man zowel een goed redenaar als een goed veldheer zijn. Een Romein werd grootgebracht met het idee dat hij naar macht (*imperium*) moest streven – niet zozeer ter wille van het algemeen belang, als wel voor zijn eigen *gloria*, de achting die hij genoot.

Ik leg dus – net als de Romeinen zelf – het accent op het geschiedverhaal en de daden van beroemde mannen (het zijn inderdaad meestal mannen). Daarbij streef ik niet naar volledigheid; ik schets slechts portretten die zichzelf zouden herkennen. Onvermijdelijk is er een heleboel strijd, dood en bloed te vinden op deze bladzijden, maar als de gelegenheid zich voordoet, komen ook de geneugten van de vrede aan de orde.

Door een gelukkig toeval zijn er veel brieven bewaard gebleven uit de privécorrespondentie van Cicero, de beroemde redenaar en politicus uit de eerste eeuw v. Chr. Deze gunnen ons een blik in de geest van mensen die geconfronteerd werden met de ineenstorting van hun staat. Bestudering van de geschiedenis en de antiquiteiten van het vroege Rome was voor hen een remedie tegen hun pessimisme over het heden. Zonder de activiteiten van deze mannen zouden we lang niet zoveel weten van de geschiedenis van hun stad en zouden we minder goed begrijpen wat Rome voor hen betekende.

Met recht wordt de historiciteit van allerlei verhalen in twijfel getrokken. De antieke geschiedschrijvers deden wat ze konden met het materiaal waarover ze beschikten; hiaten vulden ze op met wat hun aannemelijk leek. De grootste van hen, Livius, was net zo zeer literator als geleerde en zijn meesterwerk, het veeldelige *Ab urbe condita* (*Vanaf de stichting van de stad*) heeft wel wat weg van een historische roman. Hij schrijft schitterend, maar het is niet allemaal even betrouwbaar.

Soms willen moderne onderzoekers wat al te slim zijn; dan verwerpen ze een verhaal dat voor het rationele brein niet erg plausibel is en gaan ze er zonder meer van uit dat het verzonnen is. Maar ze vergeten dan dat er in het verleden heel wat is gebeurd dat ons onaannemelijk voorkomt.

Vooraf in de eerste eeuwen, maar ook in de verdere geschiedenis die in dit boek behandeld wordt, zijn er talloze kwesties die de onderzoekers problemen opleveren. Soms zijn ze het eens geworden over de oplossing, soms woedt de discussie voort. Af en toe betonen historici zich wat al te spitsvondig. Terwijl ik erken – zo niet in de tekst, dan toch in de noten – dat er over allerlei kwesties geen zekerheid bestaat, besteed ik niet al te veel aandacht aan interpretatieproblemen die alleen voor vakmensen interessant zijn.

De geschreven bronnen zijn uiteenlopend van aard. Op grond daarvan

heb ik dit boek in drie delen verdeeld: Legenden, over de koningstijd, waarin de meeste gebeurtenissen niet historisch zijn of niet op de beschreven manier hebben plaatsgevonden; Verhalen, over de verovering van Italië en de strijd om de staatsinrichting, waarbij feit en fictie dooreenlopen; en Geschiedenis, over de republiek als mediterrane grootmacht, waarbij de bronnen serieus naar objectiviteit en accuratesse streven.

Ik besluit mijn verhaal met de verbitterde burgeroorlog tussen Sulla en Marius in de eerste eeuw v. Chr. en met de regelingen voor het oosten die Pompeius als een echte staatsman getroffen heeft. Het contrast tussen de triomfen in het buitenland en het verval in het binnenland kon niet groter zijn.

Er waren nog meer veroveringen op komst, maar inmiddels was de republiek de onbetwiste heerser over een uitgestrekt mediterrane rijk. Op datzelfde moment was de definitieve ineenstorting van de staatsinrichting ophanden. De bestuurders van de wereld bleken niet in staat zichzelf te besturen.

De lezer die wil weten wat er daarna gebeurde, zou mijn biografieën van Cicero en Augustus kunnen lezen; daarin vindt hij een uitvoerige beschrijving van Romes bloederige transformatie van een gedeeltelijke democratie in een totale autocratie.

Alle jaartallen zijn vóór Christus, tenzij anders wordt vermeld.

De manier waarop eigennamen bij de Romeinen zijn samengesteld, verdient enige uitleg. De meeste mannelijke burgers hadden drie namen. De eerste was de persoonsnaam ofwel *praenomen*. In de late republiek waren slechts achttien persoonsnamen in gebruik; de populairste waren Aulus, Decimus, Gaius, Gnaeus, Lucius, Marcus, Publius en Quintus. Als regel kreeg de oudste zoon de persoonsnaam van zijn vader – nogal irritant, omdat het vaak niet meevalt historische figuren met dezelfde naam uit elkaar te houden.

Daarop volgde de familienaam ofwel *nomen*, het equivalent van onze achternaam. Daarna kwam het *cognomen*. Oorspronkelijk was dit een bijnaam die aan een bepaalde persoon gegeven was (zo betekent *Cicero* ‘Kikkererwt’ en sloeg het vermoedelijk op een pukkel in het gezicht van een vroegere Tullius), maar in de loop van de tijd werd de bijnaam de aanduiding van een bepaalde tak van een familie. Een zegevierend veldheer kreeg nog een extra *cognomen*, het zogeheten *agnomen*, dat naar de overwonnen vijand verwees. Zo werd Publius Cornelius Scipio na zijn overwinning op Hannibal in Noord-Afrika Publius Cornelius Scipio Africanus.

De ondergeschikte positie van vrouwen blijkt onder andere uit het feit

dat zij slechts één naam hadden, de vrouwelijke vorm van de familienaam. De dochter van Marcus Tullius Cicero heette dus Tullia. Zusters moesten het met één naam doen, wat voor de nodige verwarring moet hebben gezorgd. Na hun huwelijk hielden ze meestal hun oorspronkelijke naam (zo heet Cicero's vrouw niet Tullia, maar Terentia).

De officiële naam van een Romeins burger was nog langer: die behelsde na zijn nomen het praenomen en de *tribus* (het district) van zijn vader. Cicero heette dus voluit: Marcus Tullius M(arci) f(ilius, 'zoon van Marcus') Cor(nelia tribu, 'uit de tribus Cornelia') Cicero.

In het register van dit boek is een Romein opgenomen onder zijn nomen. Wie Cicero opzoekt, moet dus kijken onder de T van Tullius. Lastig, maar het is niet anders.

INLEIDING

Twee oude vrienden, al van gevorderde leeftijd, verheugden zich op hun weerzien. Het was 46 v.Chr. en Marcus Terentius Varro, de productiefste schrijver van zijn tijd, was op weg naar zijn landhuis, een eindje ten zuiden van Rome. De scherpzinnige Varro was praktisch ingesteld; een groot denker was hij niet, maar hij streefde er wel naar alles te weten wat er te weten viel. Zijn buurman Marcus Tullius Cicero was een groot redenaar, zowel voor de rechtbank als in de politieke slangenkuil van de senaat. De ijdele, welbespraakte, lichtgeraakte Cicero was het azijn bij Varro's olie. Toch konden ze goed met elkaar opschieten, vooral omdat ze dezelfde interesses hadden. Een van de dingen die hen beiden interesseerden was het verleden van Rome.

Door een gelukkig toeval zijn een paar van Cicero's brieven aan Varro bewaard gebleven. In één daarvan spoort Cicero Varro aan om haast te maken: 'Ik ga ervan uit dat je komst niet lang meer op zich laat wachten. Ik hoop dat die me zal troosten, al worden we door zo talrijke, zo pijnlijke kwellingen geteisterd dat alleen een volslagen idioot kan verwachten dat het ooit beter zal gaan.'¹

Cicero doelt op de burgeroorlog tussen de leden van Romes heersende klasse. Allerlei vooraanstaande figuren dreigden lijf en goed te verliezen. Wat te doen, vroegen ze zich angstig af, nu de Romeinse Republiek, de enige supermacht van de oude wereld, de grootmacht die andere volken zijn wil oplegt, bezig is zichzelf te gronde te richten.

Volgens velen had het verval al een eeuw eerder ingezet. De verovering van Griekenland en delen van het nabije oosten had Rome grote rijkdom be-

zorgd: een enorme massa goud. Om nog niet te spreken van het menselijke goud: slaven. In de praktijk was Rome nu de hoofdstad van de bekende wereld; tevens werd het een multiculturele smeltkroes, een wereldstad met maar liefst een miljoen inwoners.

Dit was het onbedoelde gevolg van de uitbreiding van het rijk en het is misschien geen toeval dat men omstreeks deze tijd serieus aandacht begon te besteden aan het eigen verleden. In de ogen van mensen als Varro en Cicero was de vroeger zo sterke, maatschappelijk verantwoordelijke, vindingrijke en sober levende Romein verwekelijkt en geperverteerd door oosterse ondeugden als hebzucht, decadentie en seksuele losbandigheid. De staatsinrichting had eeuwenlang goed gewerkt. Een kleine klasse van patriciërs, die het bestuur in handen had, vond een tegenwicht in de wetgevende volksvergadering. Maar dat stelsel kon alleen functioneren als de deelnemers in staat waren redelijke compromissen te sluiten – en dat vermogen hadden ze verloren.

De crisis brak uit toen Cicero een jongeman was. In 82 bereikte de burgeroorlog, die in de laatste halve eeuw op gezette tijden oplaaide, zijn eerste gruwelijke hoogtepunt. Het was de troepen niet toegestaan om Rome binnen te komen, maar een wraaklustige, ambitieuze veldheer, Lucius Cornelius Sulla, trok met zijn leger van Romeinse burgers de stad binnen en richtte een bloedbad aan onder zijn tegenstanders.

In hogere kringen vroeg men zich met angst en beven af wie het volgende slachtoffer zou zijn. Uiteindelijk raapte een jongeman zijn moed bijeen en vroeg een audiëntie aan bij Sulla.

‘We vragen u niet om gratie voor de mensen die op uw dodenlijst staan, maar wees zo goed de mensen die u wilt sparen niet langer in onzekerheid te laten,’ zei de jongeman.

‘Ik weet nog niet wie ik wil sparen.’

‘Laat ons dan ten minste weten wie u gaat doden.’²

Sulla vond dat wel een goed idee. Voortaan liet hij op het Forum, het grote plein in het centrum van Rome, regelmatig witte borden opstellen met de namen van de mensen die moesten sterven. Zij werden niet officieel terechtgesteld; iedereen mocht hen vermoorden en wie een afgehakt hoofd kon laten zien, kwam in aanmerking voor een royale beloning. Het vermogen van het slachtoffer werd geconfisqueerd. De lijsten met namen heetten ‘proscriptielijsten’ en de hele gang van zaken werd ‘proscriptie’ genoemd.

Sulla’s doel was het uitschakelen van zijn tegenstanders, maar daar bleef het niet bij; vaak zagen zijn aanhangers hun kans schoon om met een persoon-

lijke vijand af te rekenen of zich te verrijken. Een onfortuinlijke landeigenaar verzuchtte: ‘Wat een ramp! Ik word achtervolgd door mijn Albaanse landgoed.’³

Cicero, toen een twintiger en een ambitieuze advocaat, kreeg rechtstreeks te maken met dit wrede, criminele gedrag. In zijn eerste rechtszaak bracht hij de activiteiten aan het licht van iemand uit Sulla’s omgeving, de Griekse vrijgelatene Chrysogonus. Het ging om een complot waarbij was voorgewend dat een dode landeigenaar op de proscriptielijsten had gestaan, waarna zijn landgoed kon worden geconfisqueerd en Chrysogonus het voor een zacht prijsje kon bemachtigen.

Niet zonder risico voor zijn eigen veiligheid schetste Cicero een onvergetelijk portret van een gewetenloos man, altijd bezig met vuile zaken:

En kijk eens naar de man zelf, heren van de jury. U ziet hem met zijn zorgvuldig geplooid, ingevette kapsel over het Forum zwerven, in gezelschap van een groep slaafse volgelingen, tot hun schande allemaal Romeinse burgers. U ziet hoe hij iedereen minacht, hoe hij tegen niemand opkijkt en denkt dat hij de enige is met macht en rijkdom.⁴

Gelukkig lieten de autoriteiten Cicero met rust; misschien was Sulla zelf niet eens op de hoogte van de praktijken van mensen als Chrysogonus.

Sulla was niet zomaar een massamoordenaar, hij was ook politicus. Hij voerde staatkundige hervormingen door, bedoeld om de macht van de heersende klasse te vergroten en te voorkomen dat iemand anders zijn voorbeeld zou volgen en aan het hoofd van een leger de staat zou kapen. Die opzet mislukte. De carrière van mensen als Cicero en Varro, die de Republiek een warm hart toedroegen, werd gedwarsboomd door een hele reeks Sulla-imitatoren, van wie de laatste, Gaius Julius Caesar, de burgeroorlog ontkende die de Romeinse Republiek te gronde richtte. Caesars overwinning betekende dat er voor hen geen plaats meer was op het publieke toneel.

Hoe moest een vaderlandslievende Romein daarop reageren? Varro en Cicero zagen maar één uitweg: zich terugtrekken in de afzondering van hun studeerkamer. Daar schreven ze hun boeken over de geschiedenis van Rome, hun politieke verhandelingen, hun oudheidkundige werken.

‘Laten we hieraan vasthouden,’ schreef Cicero aan Varro in april 46, ‘dat we ons samen aan de letteren wijden.’

Als iemand een beroep op ons doet om mee te werken aan de opbouw van het imperium, als architect of als eenvoudig werkmans, dan zeggen we geen nee,

maar zetten we ons opgewekt aan die taak. Maar als niemand van onze diensten gebruik wil maken, dan moeten we doorgaan met het lezen en schrijven van boeken over de ideale staat.⁵

Varro zat in elk geval niet stil. Er staan niet minder dan 490 werken op zijn naam, al is er slechts één volledig bewaard gebleven – een handboek over landbouw en veeteelt.⁶ Hij voltooide dit werk op hoge leeftijd. Tegen zijn vrouw zei hij: ‘Als de mens een zeepbel is, dan geldt dat des te meer voor wie oud is. Mijn tachtigste jaar waarschuwt me dat ik mijn koffers moet pakken voor mijn vertrek uit het leven.’ Daarna leefde hij nog tien jaar. Een van zijn verdiensten is het opstellen van een chronologie, volgens welke Rome in 753 v.Chr. is gesticht; ondanks de fouten die erin voorkomen is dit nog altijd de gebruikelijke chronologie.

Varro en Cicero bleven elkaar zien; dan wonden ze zich samen op over de politieke situatie en hadden ze het over Romes roemvolle verleden. Ze kwamen elkaar opzoeken in een van hun villa’s op het platteland of aan de kust. Cicero kon een kieskeurige, veeleisende gast zijn. ‘Als ik tijd heb om naar Tusculum te komen,’ schreef hij, ‘dan zie ik je daar. Anders kom ik je opzoeken in Cumae; dan laat ik het je tijdig weten, zodat het bad klaar is.’⁷ Even later dreigt hij schertsend: ‘Als jij niet bij mij komt, dan kom ik bij jou.’⁸

Telkens laat hij zijn bewondering blijken voor zijn geleerde vriend: ‘De dagen die je nu in Tusculum doorbrengt, zijn volgens mij een heel leven waard. Ik zou mijn aardse bezittingen en mijn invloed graag ruilen voor de mogelijkheid om zo ongestoord te leven. Ik doe mijn best om je voorbeeld te volgen.’⁹

De Romeinse geschiedschrijvers en oudheidkundigen beschouwden zichzelf niet als professionele onderzoekers; net als Cicero en Varro waren het vaak leden van de heersende klasse die niet hoefden te werken voor hun geld. Hun doel was het opvoeden van de gedegeneerde generaties uit hun tijd. Ze streefden wel naar betrouwbaarheid, maar waar ze niet over feiten beschikten, vielen ze terug op legenden en als ook die ontbraken, vulden ze de leemte op met wat volgens hen gebeurd was of gebeurd had moeten zijn.

De wanhopende politici in de stervende Republiek creëerden het verhaal over Romes begintijd in de door hen gewenste vorm. Het was bedoeld als alternatief voor het rampzalige heden. Thomas Babington Macaulay, een Engels dichter, historicus en politicus uit de negentiende eeuw, geloofde dat Romes scheppingsverhalen oorspronkelijk de vorm hadden van balladen, en hij herschiep er enkele in onvergetelijke versregels.

Beter dan wie ook beschrijft Macaulay de gestrengheid van de Romeinse patriot:

Voor iedereen op aarde
komt vroeg of laat de dood.
Hoe kun je beter sterven
dan strijdend, zonder vrees,
voor de as der vaad'ren,
de tempels, der goden verblijf:¹⁰

De verhalen van mensen als Cicero en Varro bezongen niet alleen verdwenen deugden, ze beschreven ook gruwelijke gebeurtenissen, zo niet uit de duim gezogen, dan toch aangedikt, als waarschuwing aan het adres van de mensen uit hun eigen tijd die de staat te gronde richtten. Hun versie van de geschiedenis is (voor zover we dat drieduizend jaar later kunnen beoordelen) slechts losjes op de feiten gebaseerd, maar dat doet er niet zoveel toe; hun verhalen laten zien welk ideaalbeeld de Romein van zichzelf koesterde.